

lemeye çalıştılar. Hilâl ile onun durumunda olan iki kişi ise (Kâ'b b. Mâlik, Mürâre b. Rebî') herhangi bir mazeret uydurmak yerine ayrı ayrı zamanlarda Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek hallerini arz ettiler. Resûl-i Ekrem de her birine Allah'ın bu konuda vereceği hükmü beklemelerini söyledi (Buhârî, "Megâzî", 81) ve diğer müslümanların bunlarla konuşmasını yasakladı.

Elli gün devam eden bu boykot süresince evine kapanıp açılan, sudan veya bir miktar sütten başka bir şey yiyip içmeyen, geceleri namaz kılan Hilâl b. Ümeyye, hiç kimseye karşılaşmamak ve başkalarını zor durumda bırakmamak için bu süre zarfında dışarıya çıkmadı (Vâkıdî, III, 1052). Kırkıncı gün Resûlullah ona hanimından ayrı durması gerektiğine dair haber gönderdi. Hilâl'in karısı Hz. Peygamber'e gelerek kocasının ihtiyar olduğunu, hizmetçisinin de bulunmadığını söyleyip ona hizmet etmek için izin istedi. Resûlullah da onun kendisine yaklaşmaması şartıyla buna izin verdi. Elli günden sonra Hz. Peygamber bu üç kişinin tövbelerinin Allah tarafından kabul edildiğini açıkladı. Bunu öğrenen Hilâl secdeye kapandı ve çok zayıfladığı için Resûl-i Ekrem'in yanına ancak bir merkebe binerek gidebildi (a.g.e., III, 1053-1054). Hilâl ile diğer iki arkadaşının durumunu tasvir eden âyetle bunca genişliğine rağmen yeryüzünün onlara dar geldiği, vicdanlarının kendilerini rahatsız ettiği, Allah'ın azabından yine O'na sığınmaktan başka çare olmadığını anladıkları, bu sebeple de Allah'ın kendilerini başılayıp tövbelerini kabul ettiği belirtilmektedir (et-Tevbe 9/118).

Hilâl b. Ümeyye ayrıca, Hz. Peygamber'in huzurunda karısını zina etmekle suçladığı için tefsir, hadis ve fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerinde sıkça anılmaktadır. Resûl-i Ekrem ona iddiasını dört şahitle ispat etmesi gerektiğini, aksi halde iftiracı durumuna düşeceğini ve cezalandırılacağını söyledi. O sırada nâzil olan âyetler gereğince (en-Nûr 24/6-9) Hilâl bu konuda doğru söylediğine, karısı da onun yalan söylediğine dair yemin ettiler. İddiasını ispat etmek üzere dört şahit getiremeyen Hilâl bu şekilde iftira cezasından, karısı da zina cezasından kurtulmuş oldu. Ancak hadiseler bu konuda Hilâl b. Ümeyye'nin haklı olduğunu göstermektedir (Buhârî, "Tefsîr", 24/3; Müslim, "Li'ân", 11). Hilâl b. Ümeyye'nin ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 458-459; Buhârî, "Megâzî", 81, "Talak", 28, "Şehâdât", 22, "Tefsîr", 24/3; Müslim, "Li'ân", 11; Ebû Dâvûd, "Talak", 27; Tirmizî, "Tefsîr", 10; Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 451; III, 896, 996, 997-998, 1052, 1053-1054; İbn Hişâm, *es-Sire*², IV, 519, 534; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 343; Kâdî Abdülcebbar, *Teşbî-tü delâ'ili'n-nübüvve* (nşr. Abdülkerim Osman), Beyrut 1966, II, 476-477; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 522-523; V, 406-407; a.mlf., *el-Kâmil*, II, 278; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XVII, 361-368; İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, IV, 170; VI, 12-17; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 606-607; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, II, 131-134; Mübarekfürî, *Tuhfetü'l-ahvezi* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Medine 1387/1967, VIII, 506-511; Şehârenpûrî, *Bezü'l-mechûd*, X, 414; Fahraddin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara 1979, s. 39-40; Köksal, *İslâm Tarihî* (Medine), IX, 170-172, 258, 261, 263-268; Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, İstanbul 1988, X, 4590-4591.

MEHMET AYKAÇ

HİLÂL b. YAHYÂ

(هلال بن يحيى)

Ebû Bekr Hilâl b. Yahyâ
b. Müslim el-Basrî
(ö. 245/860)

Hanefî fakihî.

Geniş ilmî birikimi, re'y ve kıyası çok kullanması gibi sebeplerle Hilâlürre'y lakabıyla tanınmıştır. Fıkıh tahsilini, Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebeleri Ebû Yûsuf ve Züfer b. Hüzeyl'den yaptı. Irak'ta Hanefî fıkının otoritelerinden biri oldu ve çeşitli konulardaki görüşleri kendinden sonraki mezhep kaynaklarında yer aldı.

Abdurrahman b. Mehdî, Ebû Avâne el-Vâsîrî ve Abdülvâhid b. Ziyâd'dan hadis dinleyen Hilâl b. Yahyâ'dan rivayette bulunanlar arasında Bekkâr b. Kuteybe, Bezâr, Abdullah b. Kahtabe ve Hasan b. Ahmed b. Bistâm gibi önemli kişiler vardır. Az sayıda hadis rivayet etmesine rağmen "galat"ı çok olduğu için zayıf râvilerden sayılmıştır. Hadis tenkitçilerinden İbn Hibbân da rivayetlerinde çok hataya düştüğü için infirâd ettiği hadislerin delil olarak kullanılamayacağı görüşündedir. Hilâl b. Yahyâ Zilkade 245'te (Şubat 860) Basra'da vefat etti.

Eserleri. Şürût ve sicillât ilmini en iyi bilenlerden olan Hilâl b. Yahyâ bu alanda eser veren ilk müellif kabul edilir. Günümüze ulaştığı bilinen tek eseri olan *Ah-kâmü'l-vakf* (Haydarâbâd 1355/1936), Hassâf'ın *Ah-kâmü'l-vakf*'i ile birlikte sahasında ilk ve en önemli eserlerdendir. Abdullah b. Hüseyin en-Nâşihî, her iki ese-

ri önce ihtisar edip daha sonra mezhep kaynaklarından bazı ilâvelerle bulunarak *el-Cem' beyne vakfeyi'l-Hilâl ve'l-Haşşâf* adıyla bir eser kaleme almıştır. Cemâleddin el-Konevî'nin de bu iki kitap-tan yaptığı alıntılarla hazırladığı *el-Müntehab min vakfeyi'l-Hilâl ve'l-Haşşâf* adlı bir eseri vardır (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 180, 460; *Suppl.*, I, 292; Sezgin, I, 435-436). Bunlardan başka Burhâneddin et-Trablusî de Hassâf ile Hilâl b. Yahyâ'nın eserlerini ihtisar, cem' ve ilâvelerle *el-İs'âf fî ahkâmî'l-evkâf* adıyla bir eser kaleme almıştır (Bulak 1292; Kahire 1320; Mekke, ts.). Hilâl b. Yahyâ'nın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü's-Şürût*, *Kitâbü'l-Hudûd*, *Kitâbü'l-Veşâyâ*, *Kitâbü'l-Muhâvere*.

BİBLİYOGRAFYA :

Vekî', *Ahbarü'l-kuât*, II, 174-175, 177; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 87-88; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 258; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbarü Ebi Hanife ve aşâbih*, Haydarâbâd 1394/1974, s. 156-157; Şirâzî, *Ta-bakâtü'l-fukahâ*², s. 139; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VI, 63; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*², III, 178; a.mlf., *el-Muntaẓam* (Atâ), XI, 339; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, II, 13; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 280; II, 432; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 317; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 241-250*, s. 528-529; a.mlf., *el-Muğ-nî*, II, 715; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, III, 572-573; Bezzâzî, *Menâkıbü Ebi Hanife*, Beyrut 1401/1981, II, 492-493; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VI, 202-203; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-te-râcim* (nşr. İbrâhim Sâlih), Dimaşk 1412/1992, s. 278-279; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 261; *Keşfü'z-zunûn*, I, 21, 85; II, 1046, 1411, 1430, 1456, 1470; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm* (nşr. Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut 1411/1990, IV, 348; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 223; Brockelmann, *GAL*, I, 180, 460; II, 101; *Suppl.*, I, 292; II, 95; *Hedîyetü'l-'ârifin*, II, 510; Ziriklî, *el-A'lâm*, IX, 95; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'elli-fîn*, XIII, 152; A. S. Fulton – M. Lings, *Second Supplementary Catalogue of Arabic Printed Books in the British Museum*, London 1959, s. 315; Sezgin, *GAS*, I, 435-436; Ahmet Özel, *Hane-fî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 28.

CENGİZ KALLEK

HİLÂLÎ-İ ÇAĞATAYÎ

(هلالی چغتایی)

Bedrüddîn (Nûrüddîn) Muhammed
b. Abdillâh Hilâlî el-Esterâbâdî
(ö. 936/1529-30)

Mutasavvîf şair.

Kuzeydoğu İran'daki Esterâbâd şehrinde doğdu. Hilâlî mahlası ve Çağatay Türk-leri'nden olduğu için Çağatâyî nisbesiyle tanınır. Gençliğinde dönemin önemli kül-